

SÚMRAK FILOZOFOV?

VILMOS SÓS

Narodil sa v r. 1933. V r. 1952-57 študoval na Leninovom ústave Univerzity Loránda Eötvösa. Od r. 1958 pracuje vo Filozofickom ústave MAV. V r. 1983 pôsobil na University of New York. Je autorom práce *Modern igazságelméletek (Moderné teórie pravdy, 1978)*.

Doteraz som sa ešte nikdy nestretol s prípadom, že by jeden filozof bol presvedčil druhého, ak sa obaja predtým nevedeli zhodnúť v základných otázkach. Adresáti filozofie totiž nie sú samotní filozofi; naproti tomu vo vede – a špeciálne v prírodných vedách – je situácia úplne iná, pretože bádatelia v tej istej vednej disciplíne alebo pracujúci na rovnakej téme sa svojimi prácami oslovujú navzájom. Na vysvetlenie tohto fenoménu sa väčšinou používa tvrdenie, podľa ktorého technické nuansy dokazovacích a argumentačných postupov majú natoľko špeciálny charakter, že dokážu osloviť iba úzky okruh odborníkov.

S tým sa dá vcelku súhlasiť, zároveň však treba dodať, že vedcov motivuje pri polemike i snaha adresovať svoje tézy predovšetkým ľuďom, ktorých pokladajú za kompetentných posúdiť akceptovateľnosť ich prístupov a argumentácie, ako aj autenticnosť spôsobu riešenia problému v zmysle jeho súladu so všeobecne prijatými normami a postupmi v danom vednom odbore. Naproti tomu vo filozofii je situácia podstatne odlišná; tu sme nikdy nemohli a ani nebudeme môcť hovoriť o všeobecne prijatých názoroch a teóriách. Ako hovorí T. Kuhn – vo filozofii nebolo a ani v súčasnosti niet dominantnej paradigmy.

Napriek tomu, že filozofické otázky a odpovede bývajú formulované s nárokom na univerzálnu platnosť, spôsob kladenia otázok a formulovania odpovedí nie je raz a navždy daný – naopak, podlieha neustálym zmenám. Filozofia sa snaží o naplnenie svojho univerzálneho poslania v tom zmysle, že za prvoradú podmienku riešenia ľubovoľného problému pokladá racionálny a antropomorfný prístup k nemu.

Univerzálnosť takéhoto prístupu k filozofickým problémom by sme mohli charakterizovať približne takto: filozofická argumentácia nie je výlučne – a možno ani v prvom rade – striktnou procedúrou logického dokazovania, ale v rámci stanovených podmienok najvyčerpávajúcejšou analýzou všetkých argumentov, protiargumentov, cieľov a motívov. Filozofia sa nesnaží dospieť k definitívnym záverom, ale práve naopak, zaoberá sa prednostne spornými, spochybiteľnými prípadmi, pričom sa snaží demonštrovať pravdivosť jednej z mála filozofických axiém, ktorú by sme mohli sformulovať v podobe výroku „Isté je iba to, že nič nie je isté“. Filozofia dokáže nájsť protirečenia a nejasnosti i v zdánlivo jednoznačných a nespochybiteľných výrokoch a vedeckých teóriách. V tejto súvislosti sa žiada uviesť myšlienku Chaima Perelmanna, podľa ktorého má filozofia vyššie ambície ako iba logické potvrdenie svojich téz; jej hlavným cieľom je presvedčiť o správnosti riešenia danej problematiky imaginárnu univerzálnu obec. Pri jeho naplňaní nepostupuje didakticky, ale cestou neustáleho dialógu a diskusie s touto univerzálnou obcou. Práve preto filozofická argumentácia nemá iba demonštratívny, ale i agitatívny charakter. Filozofia – nech to znie akokoľvek nepekne – sa snaží postaviť stanovisko teoretického protivníka do nevierohodného svetla. Filozof ako

osobnosť môže byť tolerantný a je chvályhodný, ak je naozaj taký, ale nikdy nemôže byť tolerantný ako reprezentant určitého filozofického stanoviska. V tom prípade už totiž nevystupuje s nejakým konkrétnym stanoviskom, ale snaží sa o zdôvodnenie svojich záverov s dôrazom na ich univerzálnu platnosť.

O filozofické zakotvenie špeciálnych vied sa v minulosti zaujímal rovnako mierou vedci i filozofi. Filozofia môže odhaliť prípadné postranné úmysly, skrývajúce sa za snahami o založenie novej vednej disciplíny, odhaliť ich vratké hodnotové východiská a dokáže vyvodiť dôležité závery o jednotlivých vedách z hľadiska povahy ľudského poznania. Z potreby filozofického zakotvenia špeciálnych vied však nevyplýva odvoditeľnosť postulátov vedy, a toľž nutnosť ich logického odvodenia z filozofie. Vyriešenie ľubovoľného filozofického problému nedáva odpoveď na vedecké problémy. Filozofické zakotvenie neposkytuje vede návody, vzory alebo nespochybniteľné východiská riešení problémov; nie je to možné už len preto, že filozofia sa z hľadiska exaktnosti nemôže vyrovnáť žiadnej špeciálnej vede. Filozofia nedokáže vyriešiť ani odstrániť problémy vedy, ba naopak, sama ich veľmi veľa vytvára. Filozofia nezjednodušuje, ale problematizuje život človeka, jeho rozhodnutia, upriamujúc pritom jeho pozornosť na vynárajúce sa problémy. Žiadne filozofické „riešenie“ alebo odpoveď neponúka jednotlivcovi hotové riešenia, ale vo svetle filozofickej analýzy nabáda k zodpovedným rozhodnutiam.

Existuje faktor, ktorý je rovnako dôležitý pre nás všetkých, ktorí sa zaoberáme filozofovaním – je to filozofia sama. Filozofiou sa môžeme zaoberať z rozličných pohľadov; môžeme mať rôzne názory na povahu a predmet filozofie, zároveň nás však spája presvedčenie, že filozofia má svoje nezastupiteľné miesto vo vede a kultúre. Pre nás filozofia nie je iba povoláním alebo plateným zamestnaním, ale poslaním.

V posledných rokoch – alebo hádam už desaťročiach? – sme však svedkami a trpnými účastníkmi stupňujúceho sa nezájmu o filozofiu, ktorú dnes berie vážne iba málo jednotlivcov. Vofakeď bola situácia úplne iná; vedci, umelci a vzdelanci prejavovali živý záujem o filozofiu alebo prinajmenšom o niektoré parciálne filozofické problémy. Napriek tomu, že ešte nikdy v dejinách neštudovalo a neprednášalo filozofiu toľko intelektuálov ako v súčasnosti, seriózny a fundovaný záujem o filozofické problémy má iba málokto z nich. Drvivá väčšina prichádza do styku s filozofiou iba v rámci povinného štúdia alebo chce prostredníctvom filozofie zarobiť slušné peniaze.

Dnes už medzi poprednými vedcami prakticky niet takého, ktorý by sa s entuziazmom púšťal do diskusie o filozofických problémoch alebo prejavoval aspoň záujem o filozofické aspekty „svojho“ vedného odboru. V súčasnosti nenájdete bádateľov, ktorí by sledovali aktuálnu filozofickú literatúru alebo prejavovali ochotu ku spolupráci s filozofmi.

Mám dojem, že sme my, filozofi, v poslednom období o voľačo prišli. V tomto ohľade niet medzi anglosaskými a kontinentálnymi filozofmi žiadneho rozdielu. Konečný výsledok môže byť síce rovnaký, avšak príčiny sú diametrálne odlišné. Priepasť, ktorá vznikla medzi oboma hlavnými tradíciami európskej filozofie, jednoznačne poukazuje na tieto príčiny.

Vzniknutá situácia má negatívny dopad na nás všetkých, a to nielen na filozofov, ale na celú kultúrnu sféru. Napokon, kto by sa tešil vlastnému neúspechu alebo chabému pôsobeniu svojich myšlienok na tých, ktorým ich adresoval? Kde sú tie časy, keď sa Einstein, Hilbert, Heisenberg, Neumann, Sartre, Hoyle, Gropius, Picasso – a mohol by som menovať ďalších vynikajúcich predstaviteľov vedy, literatúry a umenia – často a dôkladne venovali filozofickým problémom? Nazdávam sa, že zodpovednosť za dnešnú (a môžeme bez okolkov povedať, že krízovú) situáciu vo filozofii nesieme v prvom rade my, filozofi. Ak je našou úprimnou snahou privodiť pozitívny zvrät a pričiniť sa o to, aby sa filozofia znovu stala spoločnou

vecou filozofov, vedcov a umelcov, sme povinní dôkladne rozobrať príčiny, ktoré viedli k dnešnému neutešenému stavu.

Podľa môjho názoru je postavenie súčasnej kontinentálnej filozofie rovnako problematické ako pozícia hlavného prúdu anglosaskej filozofie, ktorého rôzne modifikácie sú evidované pod spoločným názvom analytická filozofia.

Jedným z možných spôsobov pochopenia dnešného krízového stavu je určenie historicky podmieneného rozdielu medzi oboma hlavnými prúdmi európskej filozofie. Dovoľte, aby som tento priepastný rozdiel demonštroval na jedinom filozofickom probléme, ktorý však vždy patril medzi kľúčové a ktorý poznáme ako problém ľudského poznania a jeho povahy.

Gilbert Ryle vo svojom diele *Pojem ducha* rozlišuje dva typy poznania, ktoré charakterizuje pojmami „niečo poznať“ a „ako to poznať“. Ryle tým prakticky iba aktualizuje Platónovu myšlienku rozlišovania medzi epistémé a techné. Kvôli názornej demonštrácii rozdielu medzi oboma typmi poznania používa Ryle jasné a zrozumiteľné príklady, ktorými v podstate správne rozlíšenie vyhocuje až do krajnosti. Aký osôb by mal z takejto dištinkcie napríklad matematik, v ktorého vednom odbore sa každý pojem definuje ako operácia? Ak chce matematik rozšíriť pojem, použije jedno z najdôležitejších pravidiel matematiky, ktorým je tzv. pravidlo permanentnosti; matematické operácie použité pri riešení jednoduchého problému musia byť aplikovateľné v nezmenenej podobe i na rozšírenú verziu problému. Vzťah medzi oboma typmi vedcov je v každom prípade v empirických vedách i v každodennom živote oveľa zložitejší, než ako to tvrdí na základe Platónových myšlienok Ryle.

Rylovo meno spomínam na tomto mieste iba preto, lebo jeho prístup je typickým príkladom snahy analytickej filozofie definovať a riešiť problém ľudského poznania iba na všeobecnej úrovni. Analytický smer sa sústreďuje na pozorovanie a opísanie všetkých modalít, v ktorých sa v bežnom jazyku vyskytujú termíny „poznanie“ a „poznať“ – a to v prvom rade pomocou logických operácií. V otázkach konkrétnych deskripcií a voľby logických operácií sa názory jednotlivých analytikov nielenže rôznia, ale spravidla bývajú úplne protichodné. Napriek tomu sú však názory ktoréhokoľvek reprezentanta analytického smeru vhodnou ilustráciou podstatných znakov analytického prístupu k riešeniu problému ľudského poznania.

Medzi uznávaných a zároveň typických predstaviteľov analytickej filozofie patrí Roderick Chisolm. Prostredníctvom jeho názorov, rozvedených v diele *Theory of knowledge* (*Teória poznania*), chcem poukázať na hlavné problémy spojené s týmto typom filozofického myslenia. (Prvé vydanie tejto knihy vyšlo v r. 1966, druhé – s nepatrnými úpravami – v r. 1977). Mojou snahou bude vyhnúť sa technickým detailom, i keď ich hojné používanie patrí k charakteristickým črtám analytickej filozofie.

V prvom vydaní spomínaného diela definuje Chisolm poznanie nasledovne: *S* vie v určitom okamihu *t* o *h*, že je pravdivé, ak: 1. *S* sa domnieva o *t*, že je *h*; 2. *h* je pravdivé a 3. pre *S* je v *t* evidentná pravdivosť *h*. V druhom vydaní sa definícia do istej miery mení; 1. *S* akceptuje pravdivosť *h*; 2. *h* je pravdivé a 3. pravdivosť *h* je pre *S* nespochybniteľne evidentná. Obe definície sa od seba líšia v tom, že v druhej je výraz „sa domnieva“ nahradený výrazom „akceptuje“ a namiesto „evidentný“ figuruje v druhej definícii výraz „nespochybniteľne evidentný.“ Prvá substitúcia má v prvom rade psychologický a emotívny charakter, zatiaľ čo druhá je špeciálnym rozvinutím – v jazyku analytickej filozofie, dekompozíciou – termínu „evidentný“.

V uvedenej definícii je *h* výrokom, ktorý je v interpretácii autora špeciálnym prípadom „stavu vecí“ a je pravdivý vždy, ak daný prípad nastane, a vždy nepravdivý, ak tento prípad nenastane.

Podobný typ diskusie nachádzame prakticky vo všetkých analytických koncepciách teórie poznania. Preto sa na tomto mieste nebudem podrobne zaoberať technickými detailami

uviedenej definície – záujemcov o túto problematiku odkazujem na rozsiahlu literatúru –, chcem iba poukázať na významnú skutočnosť; jej podstata spočíva vo vytýčení ambiciózneho cieľa – eliminácie problémov spojených s tzv. klasickou definíciou, ktorú sa Chisolm a iní analytici snažia dosiahnuť pomocou v podstate zaujímavých a dômyselných logických definícií. Kedykoľvek analytici spomínajú klasickú definíciu, odvolávajú sa na Platóna. Tzv. klasická definícia znie zhruba nasledovne: výrok „ S vie, že h “ znamená: 1. h je pravdivé; 2. S sa domnieva (akceptuje), že h a 3. S sa preukázateľne (dokázateľne) domnieva, že h .

Väčšina logikov narážala na značné problémy najmä v súvislosti s poslednou požiadavkou a snažila sa preto eliminovať nedostatky celej klasickej definície. S týmito definíciami sú však spojené i oveľa závažnejšie problémy, z ktorých by som si dovoľil uviesť ako príklady aspoň dva.

V tzv. kodaňskej interpretácii známej kvantovej teórie je vzťah neurčitosti pravdivou a uspokojivo dokázanou vtedou. De Broglie, ktorý sa snažil o odhalenie ďalších parametrov spomínanej teórie, mal vždy pochybnosti v súvislosti s dlhodobou udržateľnosťou tézy vzťahu neurčitosti, a preto ju ani nikdy neprijal. Môžeme však na základe toho tvrdiť, že De Broglie vzťah neurčitosti nepoznal? Alebo môžeme to isté povedať o fyzikovi, ktorý sa pred publikovaním Einsteinových diel dovoľával Lorenzovej teórie (akceptoval ju), svojho času celkom uspokojivo dokázanej, i keď sa neskôr ukázala byť nesprávnou? Môže vôbec niekto pochybovať o tom, že tento fyzik Lorenzovu teóriu poznal?

Pri každej definícii, ktorá sa snaží uchopiť problém poznania vo všeobecnosti, narážame na problémy podobného charakteru. Nie sú tieto definície azda celkom adekvátne, alebo sú nepresne formulované – a možno ich teda vymeniť za lepšie? Domnievam sa, že o to v danom prípade vôbec nejde; náš problém totiž nie je technickej povahy.

Podstatou celého problému je, že analytická filozofia si vytýčila úlohy, ktoré sú buď nesplniteľné, alebo si ich riešenie vyžaduje neúmerne vysokú cenu. Chcem iba upozorniť na to, že hlavnou úlohou je tu pozorovanie a opis výskytov výrazu „poznať“ v prirodzenom jazyku, podľa možnosti prostredníctvom logických operácií. Inými slovami, analytická filozofia pozoruje a opisuje rôzne významy pojmov „poznanie“ a „poznať.“

V súvislosti s tým vyvstáva otázka, v akom jazyku sa pritom vyjadruje? V prirodzenom? Čo je vlastne hlavnou úlohou analytickej filozofie? Rozbor všetkých možných prípadov použitia pojmu „poznanie“, vymenovanie všetkých možných významov spojených s jeho výskytom – alebo iba niektorých z nich? Posledná možnosť evokuje ďalšiu otázku: ktoré by to mali byť? Ak by sme mali analyzovať všetky možné prípady použitia spomínaného pojmu, narazíme na iné problémy. V prvom rade, je úplne nemožné opísať všetky prípady výskytu a všetky významy pojmu „poznanie“, pretože jazyk nám umožňuje vymyslieť alebo skonštruovať jeho nový, predtým nikdy nepoužívaný význam. Prirodzený jazyk totiž nie je uzavretým systémom a významy jeho výrazových prostriedkov nie sú raz navždy dané. Ďalej si treba položiť otázku, načo by nám vôbec bola takáto analýza všetkých výskytov a významov pojmu „poznanie“? Ľudia totiž používajú tento pojem buď správne, alebo nesprávne. V prvom prípade je analýza nepotrebná, v druhom zasa nemá zmysel. Takýto opis a rozbor by bol v najlepšom prípade dobrý iba ako podklad na zostavenie slovníka alebo encyklopédie, čo však nepatrí práve medzi úlohy filozofie. Za predpokladu, že uvedená analýza sa vzťahuje iba na jazyk vedy, narážame na problém jej potvrdenia. Potvrdenie má totiž v špeciálnych vedách toľko rôznych významov, že o spoločnom používaní alebo význame tohto termínu môžeme hovoriť iba ako o stereotypii.

Ak povieme, že „nejaký vedec niečo vie“, pripisujeme mu tým spoločensky akceptovanú hodnovernosť. Pojmy pravdivosti a nepravdivosti bývajú v drivej väčšine prípadov vytrhnuté z kontextu určitého textu a často ani s jazykom nesúvisia. Naproti tomu poznanie vždy súvisí

s určitým textom. Predstavme si, že sa nás voľakto opýta: čoho je viac – prirodzených (pozitívnych celých čísiel), alebo párných čísiel? Väčšina z nás odpovie, že prirodzených, pretože množina prirodzených čísiel zahŕňa okrem párných čísiel i nepárne. Podaktorí respondenti však môžu povedať, že prirodzených i párných čísiel je nekonečne veľa. Ani jedna, ani druhá skupina ľudí nevyriešila problém matematicky správne, čo však súčasne neznamená, že nepoznajú správnu a pravdivú odpoveď. Prirodzene, ak by túto otázku položil profesor žiakovi na strednej škole pri skúške z matematiky, musel by skonštatovať, že žiak neodpovedal správne, pretože prirodzených i párných čísiel je rovnaký počet; a to preto, lebo nekonečná množina má vždy s ňou zhodný počet pravých podmnožín.

Pojmy „pravdivý“ a „nepravdivý“ sa vzťahujú vždy na výroky; pojem „poznanie“ sa zároveň vzťahuje okrem výrokov i na rôzne iné entity – teórie, osoby, stavy vecí atď. V prípade pravdivosti a nepravdivosti máme do činenia so striktnie definovanými pojmami, ktoré majú nezameniteľnú logickú hodnotu. Poznanie však môže byť isté i vágne, hlboké i povrchné, pretože to vždy závisí od času i miesta použitia tohto pojmu.

Analytici zaoberajúci sa problémom poznania sa odvolávajú na Platóna, presnejšie, na jeho dialógy *Theaitetos* a (zriedkavejšie) *Menón*. Nikdy sa však neodvolávajú na *Gorgia*, *Ústavu*, *Sofistu* alebo *Parmenida*, a to i napriek tomu, že Platón v týchto textoch na mnohých miestach rozvádza problematiku poznania. Východiskovým textom pre analytikov však zostáva spomínaný *Theaitetos*, z ktorého sa snažia čerpať pri formulovaní už spomínanej klasickej definície poznania. Medzi *Menónom* a *Theaitetom* však Platón napísal *Ústavu*, ktorá sa stala kľúčovým dielom pri dotváraní definitívnej podoby platónskeho chápania poznania.

Historický aspekt však zohrával v koncepciách analytikov vždy vedľajšiu úlohu – nevenovali dostatočnú pozornosť dokonca ani anglosaským kolegom Guthriemu, Cornfordovi, Malcolmovi Brownovi a ďalším, ktorí Platónove texty študovali dosť podrobne. V *Menónovi* analyzuje Platón problematiku poznania v súvislosti s pojmom cnosti. Antického mysliteľa nezaujímal poznanie ako také, ale iba poznanie, ktoré je schopné viesť a riadiť ľudský život. V *Ústave* zase Platón vychádza z predpokladu, že ľudstvo potrebuje poznanie, ktoré mu pomôže pri riadení ideálnej obce (štátu).

Dvadsať rokov po napísaní *Menóna* sa Platón sústredil v *Theaitetovi* na poznanie ako vhodný prostriedok na dosiahnutie vytýčeného cieľa. Tento dialóg obsahuje štyri rôzne prístupy k otázke poznania, spomedzi ktorých si však analytici svojvoľne vybrali tretí z nich. Jeho podstatou je chápanie poznania ako pravdivého názoru spojeného so zdôvodneným vysvetlením. Platón však napokon zo štyroch riešení neprijal ani jedno, pretože podľa neho by žiadne z nich nebolo vhodné alebo aspoň primerané na dosiahnutie zamýšľaného cieľa. Napriek tomu však analytici pokladali Platónov dialóg *Theaitetos* za vhodný prostriedok na to, aby pomocou tretej interpretácie dospeli k všeobecnej a exaktnej definícii poznania.

Vo svetle týchto skutočností začína byť pre mnohých z nás jasné, že splnenie hlavnej úlohy, ktorú si vytýčila analytická filozofia, je možné iba za neúmerne vysokú cenu. Striktne vymedzená diskusia totiž vylučuje z analýzy mnohé problémy, bez ktorých sa poznanie stáva bezcenné. Takýto prípad nastal napríklad v dejinách matematiky; mám na mysli paradoxy v teórii množín spojené s menom Bertranda Russella – čo možno ani nie je iba zhoda okolností. Russellovi sa najskôr podarilo pomocou teórie typov a deskriptčnou teóriou odstrániť väčšinu paradoxných miest v pôvodnej teórii množín, čím sa mu však zároveň *podarilo* odstrániť mnoho dôležitých konštitutívnych prvkov matematiky. Na jednej strane síce analytická metóda vypracovala veľa dôležitých a mimoriadne detailných metód na riešenie istých filozofických problémov; má i veľké zásluhy v tom, že upriamila pozornosť filozofie na význam analýzy jazyka. Zároveň však analytická filozofia obmedzila pole pôsobnosti filozofie

na sféry, ktoré možno prebádať exaktnými prostriedkami – a to je práve tá neúmerne vysoká cena, ktorú treba za analytický prístup k filozofii zaplatiť.

Analytický smer stavia pred filozofovanie vážne prekážky, pričom mnohé zaujímavé filozofické problémy sa odvíjajú až za týmito umelými bariérami. Stačí, ak uvediem aspoň niektoré z nich.

V každodennom živote sme nútení osvojiť si a poznať veľké množstvo vecí; sú nám dôverne známe, pretože sme si ich osvojili už za mladi. Filozofia sa, samozrejme, zaujíma predovšetkým o poznanie v rámci jednotlivých vied; aj vo vede však poznanie znamená neraz iba toľko, že disponujeme určitými informáciami a empirickými údajmi; inokedy to zase znamená, že sme voľne pochopili alebo vysvetlili. Ani vo vede totiž poznanie nemusí byť vždy a bezpodmienečne potvrdeným a dokázaným tvrdením – takéto tvrdenia nepatria medzi príliš zaujímavé druhy poznania. Poznanie a kladenie otázok nemožno od seba nikdy oddeliť, pretože otázka je súčasťou poznania. Správne a dobre sformulované otázky dokážeme položiť iba vtedy, ak vieme, čo chceme dosiahnuť. Ak by sme za skutočné poznanie považovali iba potvrdené poznanie, nezostal by priestor na otázky, ktoré sú vo svojej podstate vždy otvorené. Dobrá otázka je takisto druhom poznania, ktoré nemôže byť ani isté, ani potvrdené. Skutočne zaujímavé a užitočné poznanie evokuje kladenie ustavične nových otázok.

Funkciu poznania má však i veľa domnienok a tvrdení, ktoré prijímame bez akýchkoľvek pochybností za pravdivé i spoľahlivé. Vyplyva to z toho, že nemôžeme o všetkom pochybovať; sú totiž situácie, kedy nemôžeme vyhlásiť, že sme sa dopustili chyby, nakoľko myslenie nás, chybujúcich, je v súlade so všeobecnou povahou myslenia človečenstva. Fakt, že nepochybujeme o všetkom, je spôsobom nášho posudzovania skutočnosti a bežného konania. Dieťa si rovnako dôsledne osvojí výrok „toto je ruka“ i základnú matematickú operáciu „ $2 \times 2 = 4$ “. Takéto tvrdenia majú v našom živote nezastupiteľné miesto, a preto sa ani náš názor na ne nemení – práve preto ich nazývame „základnými pravdami“. Na Západe pokladajú matematiku už tradične za vzor istého a spoľahlivého poznania. Matematika spĺňa funkciu ideálu vedeckého poznania; ani samotní matematici však s týmto ideálom nie sú ani zďaleka spokojní, a preto úporne hľadajú základy potvrdzujúce túto vedu. Ich úsilie má však charakter typického matematického problému – základ, ku ktorému sa snažia dopátrať, nemá povahu definitívneho gnozeologického, filozofického potvrdenia. Nie je chybou napríklad previesť aritmetiku späť na teóriu množín (čo v danom prípade znamená odvodenie, dedukovanie aritmetiky z teórie množín), i keď ide o technicky náročnú operáciu.

Takéto odvodenie však z hľadiska akéhosi definitívneho potvrdenia nie je žiadnym prínosom, keďže aritmetika je takou istou konštitutívnou súčasťou matematiky ako teória množín. Z hľadiska logiky síce možno spochybniť akékoľvek poznanie, to však znamená iba toľko, že okrem špeciálneho prípadu tautológie má všetko svoju logickú alternatívu. Spochybenie všetkého poznania by bolo z hľadiska potrieb človeka oveľa nebezpečnejšie ako to, že niektoré jeho druhy prehlásime za isté a nespochybniteľné. (Tento odstavec je stručným zhrnutím Wittgensteinovho stanoviska k problému poznania.)

Západná filozofia sa zrodila v Európe – za predpokladu, že antické Grécko svojho času Európu vôbec bolo. Európa sa však nepochybe zrodila – prinajmenšom v kultúrnom zmysle tohto pojmu – v lone Helady. Čím iným by napokon európska kultúra – ak ešte vôbec existuje – vôbec mohla byť, ak nie spojením antickej tradície s kresťanstvom? Mimo-riadne pestrá mozaika európskej kultúry – vrátane súčasných filozofických smerov – sa napája zo spoločných zdrojov. Práve vďaka týmto koreňom sa pluralizmus kultúr stal všeobecne akceptovanou hodnotou. Rôznorodosť kultúr existuje vďaka tradícii, ktorá vytvorila a pozdvihla na piedestál ideál slobodného individua. Individuum ako základ každej rôznorodosti je zároveň garantom súdržnosti a jednoty rôznych európskych kultúr. Bez slobodného

indivídua by nebolo európskej kultúry, tobôž už filozofie. V tomto ohľade niet medzi kontinentálnou a anglosaskou tradíciou filozofického myslenia žiadneho rozdielu.

Súčasná anglosaská filozofia síce nadväzuje na tradície britskej empirickej filozofie a deklaruje sa za jej organickú pokračovateľku; na vytvorení jej súčasnej podoby sa však významnou mierou podieľali i kontinentálni filozofi, ktorí emigrovali na Britské ostrovy a spolu s anglosaskými kolegami založili filozofické školy a smery, z ktorých väčšina vyvíja svoju činnosť podnes. Bývalí kontinentálni filozofi boli voľakedy sympatizantmi alebo členmi Viedenského krúžku. Práve oni spolu s prívržencami cambridgskej školy založili a rozvinuli analytický smer. Bez Wittgensteina, Schlicka, Carnapa, Reichenbacha, Franka a Ayera, ako i ďalších kontinentálnych mysliteľov by dnes analytická filozofia bola úplne iná. Všetci títo filozofi, ktorí z rôznych, avšak v podstate dosť podobných príčin odišli do Veľkej Británie, sa rozhodli definitívne spretrhať putá medzi oboma tradíciami európskej filozofie a vytvorit' medzi nimi priepasť. Bude to priepasť definitívna? Zostáva nám iba dúfať, že nie.

Títo kontinentálni filozofi sa prihlásili k tradíciám britskej empirickej filozofie, pričom niektorí z nich, ako napríklad Wittgenstein, prevzali túto tradíciu v plnom rozsahu, čím sa výrazne odlišovali od podaktorých ostrovných kolegov a jej pokračovateľov. I keď sa Wittgenstein usiloval vytvorit' novú filozofickú koncepciu – čo sa mu napokon aj podarilo –, nedokázal a v podstate ani nemal v úmysle rezignovať na tradíciu, ktorá chápe filozofiu ako nedeliteľný celok, v ktorom dominuje organická súvislosť medzi gnozeologickými, etickými a historickými problémami, pričom táto súvislosť primárne určuje i charakter kladenia otázok a formulácie odpovedí. V súčasnosti sa medzi predstaviteľmi analytického smeru nenájde nik, kto by nadväzoval na Wittgensteinovu snahu o vytvorenie tzv. veľkej koncepcie.

Medzičasom vznikla nová tradícia – alebo možno iba prax; anglosaská filozofia inšpirovaná novopozitivismom Viedenského krúžku sa podujala pretvorit' filozofiou na exaktnú vedu. Podľa vzoru prírodných vied sa i filozofia začala deliť na jednotlivé disciplíny s odborníkmi špecializovanými na etiku, estetiku, logiku, epistemológiu, t.j. reprezentantmi povolání ako etika, estetika, logika a epistemológia. Na tých, ktorí sa napriek tomu nemienia vzdať premýšľania o tradičných problémoch tzv. veľkej filozofie, hľadajú analytici s neskrývaným dešpektom a v súčasnosti ich už väčšina kolegov považuje za čudákov alebo fantastov. Nechcem rovno tvrdiť, že títo filozofi sú vyobcovaní, i keď by to možno pre nich ani nebolo tým najhorším riešením, pretože tak by ich aspoň niektorí kolegovia – analytici začali brať vážne.

V tejto súvislosti si treba položiť otázku, či sa po týchto zmenách individuum v anglosaskkej filozofii – ktorá inak patrí medzi najhorlivejších prívržencov princípu individuality vôbec – udržalo? Individuum je totiž v prvom rade osobnosť, ktorá môže byť jednostranná alebo nie príliš mnohostranná, môže byť na prijateľnej úrovni iba v jednej oblasti ľudského poznania, no i za týchto okolností zostáva zvláštnym, nenahraditeľným individuumom. Aj keď pôjde o človeka pochybných mravov alebo okolím označovaného za nemravného, ani ten najzvrhlejší jednotlivец sa nemôže vymaniť spod vplyvu etických hodnôt a má určité – i keď dozaista jednostranné – názory na morálku. Žiadne názory človeka ani jeho odborná činnosť nemôžu byť nezávislé od jeho etických názorov. Osobnosť je totiž jednotlivец vybavený vôľou a sledujúci ciele, ktorý sa v závislosti od svojej základnej povahy orientuje vo svete, v ktorom žije. Jeho poznanie i spôsob, akým si poznatky osvojuje, sú vždy orientované na určitý cieľ. Jednotlivec je individuum, avšak nie logické individuum. Analytická filozofia však chápe človeka práve ako logické individuum disponujúce priradenými, a nie svojimi vlastnými povahovými črtami. Jeho poznanie nevychádza podľa analytikov z neho samého a za osobnosť je považovaný na základe svojich vonkajších vlastností.

Kontinentálna filozofia – i keď jej sprostredkovávanie mladším generáciám prebiehalo po vojne pomerne dlhý čas podľa anglosaských vzorov – sa pridrižiava kresťanských tradícií;

jej motivácia je predovšetkým etická a vychádza z princípov morálky. Konštatovanie tejto skutočnosti nie je nespravodlivé voči judaizmu ani helenizmu. Helenizmus totiž vo svojej dobe priamo transformoval grécku antickú tradíciu do kresťanstva a judaizmus sa napriek svojmu veľkému morálnemu a intelektuálnemu prínosu nedokázal stať univerzálnym. Bez kresťanstva by sa mravnosť nikdy nebola zmenila na univerzálnu hodnotu a v tomto zmysle je jedine kresťanstvo civilizačným faktorom, ktorý umožnil vytvorenie a rozšírenie relatívne jednotnej európskej kultúry. Táto kultúra je ochrankyňou a rozvíjateľkou hodnôt individua, jediného Boha a jedinej pravdy. To sú tri základné piliere, „svätá trojica“, na ktorých spočíva európska kultúra a filozofia. Na tejto skutočnosti nemôže nič zmeniť ani spochybnenie jedného alebo dokonca všetkých prvkov tejto trojice niektorými filozofickými smermi, ktoré vyrástli z kresťanskej tradície. I prívrženci negácie tradičných hodnôt sa však pri vytváraní vlastných hodnotových rebríčkov nevyhnú sformulovaniu postoja k zavrhnutým hodnotám a ich morálnu orientáciu nespochybňuje nikto. Táto morálna orientácia neznamena, že by sa filozofické hodnoty mali ocitnúť pred morálnym tribunálom, ale vyjadruje skutočnosť, že každý filozofický problém je spojený s hodnotovými súdmi a nemožno ho chápať ako „hodnotovo neutrálny“ odborný problém. Prakticky každého významného reprezentanta kontinentálnej filozofie zaujíma v prvom rade vzťah medzi človekom a svetom, v širšom zmysle medzi ľudstvom a bytím ako takým. Ľudský život sa v kontinentálnej filozofii ocitá pod drobnohľadom a v centre pozornosti filozofie sú možnosti človeka vo svete. Niet poznávania a poznania osebe, je iba človek žijúci svoj život, ktorý poznáva a pozná. I samotné poznanie ako také je iba činnosťou človeka zaujímajúceho sa o okolitý svet určitý vzťah. Spôsob, priebeh a zachytenie výsledku poznania pomocou jazykových prostriedkov prebieha v závislosti od ucelenej činnosti, cieľov, vôle a hodnotenia človeka žijúceho svoj život. Podobne ako analytická, aj kontinentálna filozofia sa delí na určité disciplíny, no spôsob kladenia otázok a formulácie odpovedí odráža všeobecné smerovanie týchto disciplín. Nechcem tým tvrdiť – a nebola by to ani pravda –, že by kontinentálni filozofi boli založení morálnejšie ako ich ostrovní kolegovia, keďže tu nejde o ľudský, ale o bádateľský postoj. Anglosaské demokracie poskytujú už tradične väčší priestor na uplatnenie etického postoja ako väčšina kontinentálnych štátov, z čoho však ešte zďaleka nevyplýva etická orientácia filozofie na Britských ostrovoch. Je celkom možné, že táto okolnosť oslobodzuje britských filozofov od uplatňovania hodnôt vo svojej profesii, lebo sa dajú realizovať i v spoločenskom a súkromnom živote. Tak, ako sa na jednej strane ich filozofia vedy neorientuje eticky, snaží sa byť na druhej strane britská etika oveľa „vedeckejšia“ ako kontinentálna. Analytická etika sa snaží sama seba pretransformovať na špeciálnu vedu porovnateľnú s ktoroukoľvek prírodnou vedou. Pritom však zostáva otázne, či sa v dôsledku toho stane etika naozaj vedou a či filozofia vedy zostane filozofiou. Nestratí sa „náhodou“ to, čo robí filozofiu filozofiou? Možno sa z nej vytratí práve to, kvôli čomu má filozofia pre kultúru a špeciálne vedy dodnes svoju nezastupiteľnú hodnotu.

Z novopozitivismu, ktorý bol neskôr vystriedaný analytickou filozofiou, sa vyvinul postupne vplyvný smer, ktorý v prvej polovici 20. storočia zaznamenal pozoruhodnú expanziu. Súviselo to s prakticky bezhraničnou dôverou ľudstva v možnosti modernej vedy, ktorej metódy a výsledky dokázali poskytnúť zdánlivo uspokojivú odpoveď na každý problém. Okrem toho prevládala i názor, že filozofia postavená na vede poskytne na spoločenské problémy oveľa lepšie odpovede ako dovtedajšia „metafyzická“ filozofia; v každom prípade aspoň vhodnejšie, než boli odpovede kontinentálnych smerov, neraz spájaných so zastaralými, podozrivými, ba i reakčnými hnutiami alebo štátmi. V tejto súvislosti je potrebné poznamenať, že žiadna filozofia alebo svetonázor nie sú zodpovedné za to, ako ich zneužijú vonkajšie

sily. Zároveň však nepovažujem za náhodu, že na takéto vonkajšie mocenské a ideologické ciele bolo možné využiť iba časť kontinentálnych smerov.

Rozdiely medzi oboma hlavnými prúdmi európskej filozofickej tradície tu síce vždy jestvovali, no terajšie priepastné rozdiely dospeli až na hranicu odmietania vzájomného dialógu. Z pohľadu analytickej filozofie sú kontinentálne smery nezrozumiteľné, stáromódne a poznačené mysticizmom – skrátka, ide o metafyziku. Analytická filozofia bojuje proti kontinentálnej filozofii s veľkou vervou a má vybudované dobré inštitucionálne pozície, aby mohla tento zápas viesť dlhodobo. Na druhej strane sa kontinentálna filozofia zaoberá anglosaskými smermi iba povrchrne a v mnohých prípadoch ich ani neberie na vedomie, zotrvávajúc pri vlastnej problematike. Po druhej svetovej vojne sa síce mnohí kontinentálni filozofi stali horlivými propagátormi britských smerov – čo bolo motivované v prvom rade politickými, inštitucionálnymi a finančnými príčinami –, avšak ani jeden z nich sa nestal sprostredkovateľom medzi oboma smermi. Stručne povedané, kontinentálnych filozofov analytickej filozofia nezaujíma; analytici filozofi zasa spočiatku striktne odmietali kontinentálnu filozofiu ako takú a aj keď neskôr niektorí z nej začali preberať určité myšlienky, táto voľba závisela vždy od ich včleniteľnosti do ich vlastného pojmového aparátu.

Rudolf Carnap už v r. 1931 udal základný tón diskusie s kontinentálnou filozofiou, keď vyhlásil, že „metafyzici sú hudobníci bez hudobného sluchu“, ktorých prínos pre vedu je nulový. Domnievam sa, že fyzik Niels Bohr sa v tomto smere ukázal byť lepším filozofom ako Carnap. Podľa Bohra má totiž pozitivistická metóda korene v mravnom obraze sveta nevyspelej modernej vedy. Pozitivistia a ich analytici pokračovatelia sa snažia zaviesť do filozofie moderné vedecké postupy; keďže tradičné filozofické idey sú z vedeckého hľadiska nepresné, snažia sa analytici o eliminovanie týchto nepresností. Podobne ako Bohr i Heisenberg tvrdil, že filozofická interpretácia znamená i vo vede návrat k prirodzenému jazyku a že k tomuto návratu musí dôjsť i za cenu nepresného používania určitých pojmov. Mnohé aspekty reality totiž dokážeme uchopiť iba pomocou metafor, parabol a analógií. Slová dokážu skrotiť svet: alebo, parafrázujúc Wittgensteina, o čom nemožno mlčať, o tom treba hovoriť.

Z maďarského originálu *Filozófusok alkonya?* preložil František Fundárek.